

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.727

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/10>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ СТВОРЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ

CONSTITUTIONAL AND LEGAL ISSUES OF THE CREATION OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN UKRAINE IN THE LIGHT OF THE CONCEPT OF PEOPLECENTRISM

Волкова Д.Є., к.ю.н.,

доцент кафедри конституційного права

Національний університет «Одеська юридична академія»

Аналіз різних аспектів законодавства про релігійні організації в Україні вказує на складний, але значущий людський вимір процесу їх створення. З одного боку, законодавство передбачає реєстрацію релігійних організацій з метою задоволення релігійних потреб громадян, що відображає важливий аспект захисту релігійної свободи та культурної різноманітності. З іншого боку, критики вказують на складність і тривалість процедури реєстрації, а також на необхідність спрощення цього процесу та більшої участі представників релігійних організацій у розробці відповідного законодавства. Запровадження додаткових механізмів контролю та сприяння цьому процесу може допомогти забезпечити більш ефективне врегулювання створення релігійних організацій та підтримати їхню роль у формуванні духовності та моральних цінностей українського суспільства.

Хоча створення та реєстрація релігійних організацій в Україні мають певну взаємозалежність, їхні концепції відрізняються за змістом та процедурою. «Створення» релігійної організації відноситься до фактичного утворення групи людей зі спільною релігійною метою та віруваннями. З іншого боку, «реєстрація» передбачає юридичну формальність, коли організація отримує офіційний статус юридичної особи від державних органів, що надає їй правові права та обов'язки, а також визнає її існування в офіційному реєстрі. Таким чином, створення релігійної організації є першим кроком у формуванні групи, тоді як реєстрація забезпечує її легальне існування в державі.

Це надає підстави сформулювати пропозицію застосовувати поняття «створення релігійних організацій» в широкому та у вузькому значеннях.

У широкому значенні термін «створення релігійної організації» охоплює як сам процес формування групи зі спільною релігійною метою, так і її подальшу юридичну реєстрацію для отримання офіційного статусу юридичної особи перед державними органами.

У вузькому значенні, термін «створення релігійної організації» використовується лише для опису фактичного формування групи людей зі спільною релігійною метою та віруваннями, без прив'язки до її юридичної реєстрації.

Ключові слова: релігійні організації, свобода совісті, свобода віросповідання, Конституція України, конституційні основи створення та діяльності релігійних організацій, конституційний статус релігійних організацій.

The analysis of various aspects of the legislation on religious organizations in Ukraine indicates a complex but significant human dimension of the process of their creation. On the one hand, the legislation provides for the registration of religious organizations in order to meet the religious needs of citizens, which reflects an important aspect of the protection of religious freedom and cultural diversity. On the other hand, critics point to the complexity and length of the registration procedure, as well as the need to simplify this process and greater participation of representatives of religious organizations in the development of relevant legislation. The introduction of additional mechanisms of control and promotion of this process can help ensure a more effective regulation of the creation of religious organizations and support their role in the formation of spirituality and moral values of Ukrainian society.

Although the establishment and registration of religious organizations in Ukraine are somewhat interdependent, their concepts differ in content and procedure. "Establishment" of a religious organization refers to the actual formation of a group of people with a common religious purpose and beliefs. On the other hand, "registration" implies a legal formality, when an organization receives official status as a legal entity from state authorities, which gives it legal rights and obligations, and also recognizes its existence in an official register. Thus, establishing a religious organization is the first step in forming a group, while registration ensures its legal existence in the state.

This provides grounds for formulating a proposal to apply the concept of "creation of religious organizations" in broad and narrow meanings.

In a broad sense, the term "creation of a religious organization" covers both the process of forming a group with a common religious purpose, and its subsequent legal registration to obtain the official status of a legal entity before state authorities.

In a narrow sense, the term "establishment of a religious organization" is used only to describe the actual formation of a group of people with a common religious purpose and beliefs, without reference to its legal registration.

Key words: religious organizations, freedom of conscience, freedom of religion, Constitution of Ukraine, constitutional bases of creation and activity of religious organizations, constitutional status of religious organizations.

Постановка проблеми. Тематика дослідження конституційно-правових проблем створення релігійних організацій в Україні у контексті людського виміру є актуальною з кількох причин.

По-перше, вона дотична до релігійної свободи: Україна є країною з багатовіковою історією релігійного розмаїття. Розуміння та захист релігійної свободи стає важливим аспектом будь-якої демократичної системи.

По-друге, вона тісно пов'язана з такою групою прав людини, як громадянські права. Створення релігійних організацій має прямий вплив на громадянські права та свободи,

такі як свобода віросповідання, право на об'єднання та право на участь у вирішенні питань державного та місцевого життя.

По-третє, ця тема важлива при дослідженні конституційного ладу. Аналіз конституційно-правових аспектів створення релігійних організацій допомагає зрозуміти, як законодавство в Україні впорядковує цю сферу діяльності відповідно до основ конституційного ладу.

По-четверте, це міжнародний досвід: вивчення проблем створення релігійних організацій в Україні може включати порівняльний аналіз з іншими країнами та міжнародними стандартами у цій сфері.

Отже, дослідження цієї теми має важливе значення для розуміння релігійної толерантності, захисту прав людини та забезпечення подальшої розбудови демократії в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конституційно-правового статусу релігійних організацій у цілому та створення релігійних організацій зокрема опрацьовує низка фахівців з конституційного права, але переважно в якості прикладів у поодиноких статтях (дивись, наприклад, [1–6]). А тому в галузевій юридичній літературі є прогалина, яку доцільно заповнити.

Мета цієї статті полягає у розгляді конституційно-правових проблем, які виникають у процесі створення релігійних організацій в Україні з точки зору захисту прав і свобод людини. Акцент робиться на «людському вимірі», тобто на впливі цих проблем на пересічних громадян та їхні права та свободи.

Основний текст. Аналізуючи демократичні перетворення в Україні після проголошення незалежності у контексті релігійних організацій у цілому та їхнього утворення зокрема, Т. В. Фащук зазначив, що «найважливішою засадою радянського права щодо релігійної свободи було позбавлення релігійних груп статусу юридичної особи та можливостей його отримання» [7]. У зазначеній роботі Т. В. Фащук продовжує, розглядаючи процеси демократизації в Україні, що з отриманням незалежності країни ця ситуація зазнала змін. Ініціативи до утворення релігійних організацій набули нового розгляду та підтримки у правовому середовищі, що відображало загальну тенденцію до розвитку демократії та захисту прав людини в Україні.

Зокрема, було прийнято Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», статті 7, 9–14, 30 якого присвячені порядку утворення релігійних організацій.

Статті 9–14 Закону регламентують умови, за яких релігійні організації можуть бути створені, зокрема, вони встановлюють вимоги до статуту та структури організації, права та обов'язки її членів, процедуру реєстрації тощо.

Стаття 7 аналізованого Закону «Релігійні організації» у частині першій передбачає, що «релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями)» [8]. Положення цієї статті підкреслює важливість релігійних організацій у задоволенні духовних потреб громадян та підтримці їхньої релігійної ідентичності. Зазначене також вказує на визнання важливості ієрархічної структури і принципу самоврядування в управлінні цими організаціями, що відображає глибокий людський аспект в їхньому становленні та діяльності. Крім того, визначення мети і функцій релігійних організацій свідчить про їхню роль у формуванні соціальних зв'язків, моральних цінностей та сприяттє духовному розвитку особистості.

Стаття 7 аналізованого Закону «Релігійні організації» у частині другій передбачає, що «релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями)» [8]. Ця частина статті 7 закону про релігійні організації демонструє різноманіття форм, якими можуть набирати структури релігійних об'єднань, включаючи громади, монастирі, братства та інші. Таке різноманіття свідчить про визнання унікальності та різноманітності релігійного життя, що відповідає потребам і прагненням різних спільнот та віруючих. Далі, ця стаття передбачає, що релігійні об'єднання мають представницькі центри, що акцентує на їхньому соціальному взаємодії та відповідальності перед своїми віруючими та громадськістю. Відповідно, різні види релігійних організацій

створюються за допомогою різних процедур (у цих процедурах є схожі етапи, але наявні також і відмінності).

Остання, третя частина аналізованої статті передбачає, що «на інші організації, утворені за релігійною ознакою, дія цього Закону не поширюється» [8]. Поки що в Україні немає таких релігійних організацій, які б не регламентувались цим Законом. Отже, ця частина статті 7 закону про релігійні організації ставить певні межі щодо обсягу його застосування, виключаючи інші організації, утворені за релігійною ознакою, від обов'язковості цього Закону. Це може відображати важливий аспект захисту релігійної свободи та різноманітності культурних та релігійних традицій у країні. Однак, в майбутньому можуть виникнути ситуації, що потребуватимуть регулювання нових типів релігійних об'єднань або організацій, і це може вимагати перегляду законодавства з цього питання.

Таким чином, Стаття 7 регулює порядок реєстрації релігійних організацій та встановлює вимоги до документів, які необхідно подати для отримання офіційного статусу.

Таким чином, створення та реєстрація релігійних організацій в Україні тісно пов'язані між собою.

Хоча створення та реєстрація релігійних організацій в Україні мають певну взаємозалежність, їхні концепції відрізняються за змістом та процедурою. «Створення» релігійної організації відноситься до фактичного утворення групи людей зі спільною релігійною метою та віруваннями. З іншого боку, «реєстрація» передбачає юридичну формальність, коли організація отримує офіційний статус юридичної особи від державних органів, що надає їй правові права та обов'язки, а також визнає її існування в офіційному реєстрі. Таким чином, створення релігійної організації є першим кроком у формуванні групи, тоді як реєстрація забезпечує її легальне існування в державі.

Це надає підстави сформулювати пропозицію застосувати поняття «створення релігійних організацій» в широкому та у вузькому значеннях.

У широкому значенні термін «створення релігійної організації» охоплює як сам процес формування групи зі спільною релігійною метою, так і її подальшу юридичну реєстрацію для отримання офіційного статусу юридичної особи перед державними органами.

У вузькому значенні, термін «створення релігійної організації» використовується лише для опису фактичного формування групи людей зі спільною релігійною метою та віруваннями, без прив'язки до її юридичної реєстрації.

Отже, процес створення та реєстрації релігійних організацій включає в себе визначення їхньої структури, мети, правил функціонування та взаємодії з державними та іншими суспільними установами. Також важливим етапом є забезпечення дотримання вимог законодавства щодо релігійної свободи, прав людини та запобігання можливим зловживанням з боку релігійних організацій. Крім того, процес реєстрації може включати затвердження статуту, фінансових звітів та інших документів, що регулюють діяльність організації.

Повертаючись до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», слід зазначити, що Стаття 30 Закону присвячена вирішенню питань, пов'язаних з державним контролем за діяльністю релігійних організацій, зокрема, вона визначає права та обов'язки державних органів у сфері взаємодії з релігійними громадами та організаціями.

Отже, цей закон створює правову базу для формування та функціонування релігійних організацій в Україні, забезпечуючи їхнє правове визнання та захист, а також встановлюючи правила, якими вони повинні керуватися в своїй діяльності.

Заяву на державну реєстрацію релігійної організації можна подати особисто або через законного представника, а також відправити поштою. Для отримання послуги необхідно подати заяву та ряд необхідних документів, зокрема рішення засновників про створення організації, установчий документ, а також документ, що підтверджує іноземне громадянство (якщо у числі засновників є іноземні

громадяни). Крім того, необхідно пред'явити паспорт або інший документ, що посвідчує особу.

Після подання документів, їх реєструють у відповідності до законодавства України, і результати можна отримати протягом 24 годин. Послуга є безоплатною, і вона надається протягом одного робочого дня. Окремо реєструється статут організації. Проте, у період режиму воєнного стану надання низки адміністративних послуг, пов'язаних з реєстраційними діями щодо створення релігійних організацій та їхнього функціонування, зупинено.

Те, що це дві різні юридичні дії – реєстрація релігійної організації та реєстрація її статуту, може мати як позитивні, так і негативні аспекти.

Переваги такого підходу полягають у наступному:

- прозорість і контроль: окрема реєстрація статуту дозволяє державі та громадськості більш детально контролювати та зрозуміти цілі, завдання та принципи діяльності релігійної організації;

- юридична чіткість: «розділення» процесу реєстрації робить правовий статус релігійної організації більш чітким і зрозумілим для всіх зацікавлених сторін.

Це основні переваги, але також наявні і негативні аспекти такого підходу:

- подвійна бюрократія: такий підхід може призвести до збільшення адміністративних витрат для держави (для релігійних організацій в Україні ці дії безоплатні);

- затримка у виконанні: оскільки обидва процеси відбуваються окремо, це може призвести до затримок у виконанні і отриманні необхідних документів (нагадаємо, що один процес займає 1 календарний день, а другий – 90 днів).

Загалом, переваги або недоліки цієї практики можуть залежати від конкретної ситуації та ефективності правового регулювання в країні у конкретний історичний період. На сучасному етапі, як зазначалось вище, на період воєнного стану надання низки адміністративних послуг, пов'язаних з реєстраційними діями щодо створення релігійних організацій та їхнього функціонування, зупинено, – а тому такий підхід є обґрунтованим та доречним.

Звертаючись до того, як в українській юридичній літературі характеризуються процедури створення релігійних організацій, слід зазначити, що ця проблематика не є поширеною. Однак, на сучасному етапі наявними є кілька публікацій з цього питання.

Зокрема, Т. В. Фашук стверджує, що «процедура реєстрації релігійних організацій є занадто обтяжливою і потребує законодавчого вирішення. Ми вважаємо, що будь-які перешкоди в можливості отримати такий статус у більшості випадків спричиняє порушення релігійної свободи окремої особи» [9]. Коментуючи цитовану думку Т. В. Фашук, важливо врахувати, що складність процедури реєстрації релігійних організацій може становити перешкоду для вільного вияву релігійних переконань. Законодавчі зміни можуть бути необхідні для забезпечення більшої доступності цього процесу та захисту релігійної свободи.

Автор продовжує: «на наше переконання, вирішення цих проблем може бути більш швидким і ефективним через залучення представників релігійних організацій і експертів до розробки урядових законопроектів і нормативних актів із питань свободи совісті та релігійних організацій, чого до теперішнього часу майже не відбувалось» [9]. Ставлення Т. В. Фашук до залучення представників релігійних організацій та експертів у процес розробки законодавчих ініціатив свідчить про важливість широкого діалогу для вирішення проблем релігійної свободи. Залучення релігійних громад може сприяти розробці більш ефективних та відповідальних законодавчих рішень.

Автор завершує, резюмуючи, що «така співпраця дозволить вирішувати проблеми, які на практиці виникають у релігійних організацій, та уникнути створення правових колізій і прийняття законодавчих змін, які не покращують існуючу ситуацію, що має стати запорукою

духовного і морального піднесення українського суспільства» [9]. Заключення автора відображає необхідність співпраці між урядом та релігійними громадами для вирішення проблем і уникнення конфліктів у законодавстві. Крім того, важливо відзначити, що ефективне вирішення проблем реєстрації релігійних організацій сприятиме зміцненню прав людини на свободу совісті та релігійної свободи, що є важливим аспектом побудови демократичного та толерантного суспільства.

Дослідник О. П. Мельничук, аналізуючи це питання, зауважив, що в Україні «процедура реєстрації релігійної організації є досить тривалою за строками і складною за стадіями, проте відсутня реальна перевірка під час створення такої організації її дійсного статусу і відповідності меті створення» [10, с. 90]. До процедури створення він зауважень не висловив.

Аналіз О. П. Мельничука підкреслює проблематичні аспекти реєстрації релігійних організацій в Україні, особливо у зв'язку з тривалістю та складністю процедури. Його висновок про відсутність реальної перевірки дійсного статусу та мети створення релігійних організацій вказує на потребу удосконалення законодавства та контролю у цій сфері.

Нарешті, створення релігійних організацій в Україні досліджував ще один вчений, В. П. Карпунчев. Він не зазначив про зауваження щодо процесу створення, але сформулював, що «реєстрація релігійної організації є складною, подвійною процедурою і потребує спрощення. В Україні натепер, незважаючи на складність реєстрації, склалася сприятлива ситуація для релігійних організацій, тому що здебільшого не перевіряється основна мета релігійних організацій, з якою вони створюються. Це питання потребує глибокого і докорінного розроблення. Законодавчо на належному рівні потребує врегулювання питання проведення релігієзнавчої експертизи, яка своєю чергою здатна замінити собою дозвіл обласних державних адміністрацій на створення релігійних організацій» [11, с. 32]. Дослідження В. П. Карпунчева підкреслює потребу в спрощенні процедур реєстрації релігійних організацій в Україні та впровадженні системи релігієзнавчої експертизи для більш ефективного контролю та забезпечення відповідності їхніх цілям.

Висновок. Аналіз різних аспектів законодавства про релігійні організації в Україні вказує на складний, але значущий людський вимір процесу їх створення. З одного боку, законодавство передбачає реєстрацію релігійних організацій з метою задоволення релігійних потреб громадян, що відображає важливий аспект захисту релігійної свободи та культурної різноманітності. З іншого боку, критики вказують на складність і тривалість процедури реєстрації, а також на необхідність спрощення цього процесу та більшої участі представників релігійних організацій у розробці відповідного законодавства. Запровадження додаткових механізмів контролю та сприяння цьому процесу може допомогти забезпечити більш ефективне врегулювання створення релігійних організацій та підтримати їхню роль у формуванні духовності та моральних цінностей українського суспільства.

Перспективи подальших досліджень у цій області можуть включати:

- глибше розуміння впливу законодавства на процес створення релігійних організацій та їхню діяльність;
- аналіз практики застосування законодавства щодо реєстрації релігійних організацій з урахуванням досвіду інших країн;
- вивчення взаємозв'язку між процесом створення релігійних організацій та релігійною свободою, демократією та культурною ідентичністю;
- дослідження ролі релігійних організацій у суспільстві та їх внеску у соціально-економічний та культурний розвиток;
- розробка рекомендацій щодо поліпшення законодавства та процедур створення релігійних організацій з метою сприяння релігійній свободі та розвитку громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова Д.Є. Поняття конституційного статусу релігійних організацій в Україні за часів незалежності. *Юридичний вісник*. 2022. № 1. С. 21–26.
2. Volkova D.E. Genesis of the constitutional regulation of freedom of associations in Ukraine. *Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2020. № 6. С. 53–57.
3. Qaracayev C. Individual constitutional complaint in the Republic of Azerbaijan. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 34–37.
4. Mishyna N. European court of human rights' judgements implementation by local and regional authorities: relevant publications on the topic. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2023. Т. 33. С. 52–57.
5. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24–27.
6. Mishyna N. V. Role of local and regional authorities in the implementation of ECtHR judgments: bibliographical review. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 146–151.
7. Фащук Т.В. Процедура реєстрації релігійних організацій. URL: <https://core.ac.uk/reader/19780192>
8. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 283.
9. Створення релігійної організації. Портал Дія. URL: <https://guide.diia.gov.ua/view/derzhavna-reiestratsiia-stvorennia-relihiinoi-orhanizatsii-ia-k-iurydychnoi-osoby-6ff2bb65-cbee-4ffa-95af-2df186a76da7>
10. Мельничук О.П. Порядок створення релігійних організацій: адміністративно-правовий аспект. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. № 6. С. 87–91.
11. Карпунчев В.П. Прогалини в адміністративно-правовому регулюванні статусу релігійних об'єднань в Україні. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 26–35.